

IV. KRIMINOLOGIJA

RECIDYVINIO NUSIKALSTAMUMO RAIDAI 1999-2000 METAIS

**Moksliniai bendradarbiai Saulius Starkus
Rokas Uscila**

Lietuvos teisės akademija, Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 71 46 18

Spaudai pateikta 1999 m. kovo 20 d.

S a n t r a u k a

Šiame straipsnyje nagrinėjamas recidyvinis nusikalstamumas, daromos jo raidos 1999-2000 m. prognozės. Prognozuojant buvo taikyti ekstrapoliacijos ir ekspertinio vertinimo metodai. Taikant pirmąjį metodą, buvo padarytos preliminarios prognozės, o taikant antrąjį – jos patikslintos, atsižvelgiant į įvairių rūšių pagrindinius nusikalstamumui įtakos turinčius faktorius (ekonominis, socialinius, politinius, demografinius, teisinius, kultūrinius, moralinius).

Buvo nagrinėtas pakartotinai nusikaltimus padariusių asmenų recidyvinis nusikalstamumas. Šio tipo nusikalstamumui artimiausiu metu didžiausią įtaką turėtų padaryti keletas faktorių. Pirmiausia – didėjantis faktinis nedarbas turėtų dar labiau sumažinti teistų asmenų galimybes susirasti legalų pragyvenimo šaltinį tiek dėl visuomenėje vyraujančio neigiamo požiūrio į juos, tiek dėl to, kad jie neatitinka keliamų kvalifikacinių reikalavimų. Recidyvinis nusikalstamumas gali padidėti ir dėl sudėtingos pataisos įstaigų padėties, esančio poreikio atlaisvinti vietas naujiems nuteistiems asmenims. Egzistuojanti bausmių atlikimo sistema bei pataisos įstaigų veiklos trūkumai skatina nuteistų asmenų desocializaciją, išstumia juos iš visuomenės bei skatina nusikalstamumą pačiose įstaigose. Vykdamas teisinę reformą, numatoma priimti naują Baudžiamąjį kodeksą, kuriame iš esmės būtų pertvarkytas recidyvo institutas bei pakeistos bausmių skyrimo asmeniui, padariusiam kelis nusikaltimus, taisyklės. Dėl to gerokai padidėtų registruojamas recidyvas, bet tai dar nereikštų faktinio jo padidėjimo, nes iš esmės būtų pakeista tik recidyvo apskaitos sistema. Dabar pastebima baudžiamosios atsakomybės griežtinimo tendencija artimiausiu metu gali sumažinti recidyvą, bet kartu sudaryti prielaidas gerokai jam padidėti ateityje. Šiuo metu Lietuvoje gana stipriai pasireiškia stigmatizacijos efektas, kuris trukdo nuteistiesiems asmenims reintegruoti į visuomenę.

Kriminologinės recidyvinio nusikalstamumo prognozės numato būsimą recidyvinį nusikalstamumą, jį nulemiančius bei didelę įtaką turinčius faktorius, taip pat recidyvo prevencijos galimybes. Mokslinės prognozės visada apima tam tikrą konkretų laikotarpį ir numato kiekybinius ir kokybinius recidyvo pokyčių rodiklius bei jų atsiradimo laiką. Prognozės šiuo atveju leidžia pateikti moksliniam pagrįstą ateities recidyvinio nusikalstamumo kriminologinę charakteristiką. Jų pagrindinis tikslas yra ne tik numatyti būsimus recidyvinio nusikalstamumo pokyčius, bet ir pasiūlyti prevencines priemones.

Siekiant tiksliau prognozuoti recidyvinį nusikalstamumą, būtina sistemingai kaupti naują informaciją ir, remiantis surinktais duomenimis, tikslinti esamas prognozes.

Paminėtina, kad tuo atveju, jei recidyvinio nusikalstamumo prognozė buvo netiksli, bet šis netikslumas atsirado ar padidėjo kriminogeniškai pozityvia linkme dėl to, jog buvo imtasi siūlomų prevencinio poveikio priemonių, tai tokia prognozė laikytina sėkminga.

Tiek recidyvinis nusikalstamumas apskritai, tiek tam tikros jo rūšys priklauso nuo įvairių faktorių. Prognozuojant recidyvo kitimą, t.y. numatant raidos tendencijas bei kiekybinius ir kokybinius pokyčius, būtina atsižvelgti ne tik į bendruosius, visam nusikalstamumui įtakos turinčius, bet ir į specifinius faktorius. Išskirtinos tokios pagrindinės specifinės recidyviniui nusikalstamumui įtakos turinčių faktorių grupės: ekonominės, socialinės, politinės, teisinės, kultūrinės, bausmių atlikimo sąlygos ir jų pokyčiai bei demografiniai pokyčiai.

Taip pat galima išskirti tam tikras grupes faktorių, darančių įtaką informacijai apie nusikalstamumą, t.y. veikiančių faktinę nusikalstamumo būklę, nusikalstamumo latentįškumą, nusikalstamumo registraciją.

Dažniausiai yra taikomi šie prognozavimo metodai:

- ekstrapoliacijos – paprastai trumpalaikėms, artimos ateities prognozėms;
- modeliavimo – ilgalaikėms, tolimos ateities bei kokybinių pokyčių prognozėms;
- ekspertinio vertinimo – tiek trumpalaikėms, tiek ilgalaikėms bei kokybinių pokyčių prognozėms;
- lyginamasis – dažniausiai gana bendroms, apytikslėms prognozėms, galimoms plėtros kryptims numatyti pagal tapačią tam tikrų nusikalstamumui įtakos turinčių faktorių raidą, pokyčius kitose valstybėse, regionuose ir t.t.

Norint pakankamai tiksliai prognozuoti, būtina derinti visus šiuos metodus, be to, galima būtų sudaryti artimiausios ateities automatizuotą nusikalstamumo prognozavimo sistemą.

Prognozuojant recidyvinį nusikalstamumą, šiame darbe taikyti ekstrapoliacijos ir ekspertinio vertinimo metodai. Ekstrapoliacijos metodu buvo prognozuojami viso recidyvinio nusikalstamumo bei atskirų jo rūšių kiekybiniai pokyčiai.

Ekspertinio vertinimo metodu buvo toliau analizuojami pagrindiniai recidyviniui nusikalstamumui įtakos turintys faktoriai, prognozuojama jų specifinė kiekybinė ir kokybinė įtaka. Remiantis šia įvairių faktorių analize bei atsižvelgiant į prognozuojamą jų įtaką, buvo patikslintos ir sudarytos galutinės ekstrapoliacijos metodu numatytos recidyvo prognozės.

Prognozuojant nusikalstamumą, remiamasi tam tikro socialinio proceso duomenimis, todėl atsiranda šioks toks neatitikimas tarp paties proceso bei gaunamos apie jį informacijos. Ypač svarbu tai, kad nesutampa laikas, kai padaromas faktinis nusikaltimas ir kai jis užregistruojamas (tiek nusikaltimo faktas, tiek nustatytas jį padaręs asmuo). Būtent dėl vėlavimo, užsitęsusio nusikaltimo tyrimo proceso informacija apie įvykį iškraipo realų vaizdą. Tai labai būdinga recidyviniui nusikalstamumui, kadangi, tik ištyrus nusikaltimą, yra gaunama pakankamai patikima informacija apie tai, kad jį padarė jau anksčiau nusikaltęs asmuo.

Iš bendro nusikalstamumo recidyvinis nusikalstamumas gali būti išskirtas tiek pagal nusikaltimą apibūdinantį požymį – padarytas anksčiau nusikaltusio asmens, tiek pagal asmenį apibūdinantį požymį – anksčiau padaręs nusikaltimą. Todėl būtina atsižvelgti į keletą specifinių faktorių: 1) skirtingas galimas tokio išskyrimo laikas – išskyrimas pagal asmenį galimas tik atskleidus nusikaltimą (santykinai gana pavėluotai); 2) apskaita atliekama remiantis skirtingais informacijos vienetais: tam tikro elgesio faktais (skaičiuojami nusikaltimai) ir tam tikrų kategorijų asmenimis (skaičiuojami nusikaltėliai).

Prognozuojant recidyvinį nusikalstamumą, bus laikomasi bendros struktūros: pirmiau aptariami pagrindiniai faktoriai, darantys specifinę įtaką recidyvui, po to recidyvinio nusikalstamumo kiekybinė ir kokybinė raida.

1. Recidyvinis nusikalstamumas

Recidyvinis nusikalstamumas išskirtas iš bendro nusikalstamumo pagal nusikaltėlio asmenybės specifiką (nusikaltėlių klasifikavimas).

Išskirti nusikalstamumo grupę (rūšį) pagal nusikaltėlio požymius gana tiksliai galima tik tada, kai nusikaltimas yra atskleistas (nebūtinai tai turi būti galutinis teismo sprendimas). Dėl

šios priežasties atsiranda bent pora svarbių faktorių, trukdančių palyginti bendrą ir recidyvinį nusikalstamumą:

- 1) skiriasi pirminė informacija: bendras nusikalstamumas – tai užregistruotų nusikaltimų skaičius, recidyvinis – nustatytų asmenų, anksčiau dariusių nusikaltimus, skaičius tarp nustatytų asmenų, padariusių užregistruotą nusikaltimą;
- 2) nesutampantis nusikaltimų ir nusikaltėlių skaičius – vienas asmuo gali padaryti keletą nusikaltimų, keli asmenys gali padaryti vieną nusikaltimą.

Taip pat labai svarbu nustatyti recidyvinio nusikalstamumo (atskleisto nusikalstamumo dalies) ir neatskleisto nusikalstamumo santykį. Čia galima išskirti bent porą specifinių aspektų:

- 1) elementarių (primityvių) nusikaltimų recidyvinio nusikalstamumo latentiskumas mažesnis už bendro nusikalstamumo latentiskumą, kadangi po to, kai padaromas nusikaltimas, pirmiausia tikrinami anksčiau teisti asmenys, nes jie jau yra žinomi (asocialių asmenų padaryti nusikaltimai);
- 2) sudėtingų nusikaltimų recidyvinio nusikalstamumo latentiskumas didesnis už bendrą analogiškų nusikaltimų latentiskumą, nes asmenys, turintys kriminalinės patirties (recidyvistai), yra profesionalai – yra patyrę ar bent jau turi slėpimosi ar kitų nusikaltusių asmenų slėpimo įgūdžių.

Šie aspektai ypač ryškūs specifinio recidyvo.

Labai svarbu ir tai, kad skirtingai galima suprasti recidyvinio nusikaltėlio (recidyvisto) sąvoką: anksčiau baustas kriminaline bausme; anksčiau trauktas baudžiamojon atsakomybėn; anksčiau padaręs nusikaltimą; anksčiau įvykdęs bet kokį baudžiamojo pobūdžio nusižengimą (įskaitant administracinius teisės pažeidimus).

Be to, registruojant nustatytus nusikaltėlius, yra atsižvelgiama ir į tai, ar išnykęs teistumas.

Tikimybė, kad bus atskleisti keli to paties asmens padaryti nusikaltimai, yra mažesnė už tikimybę, kad bus atskleistas vienas iš jo padarytų nusikaltimų, esant kitoms vienodoms sąlygoms, nors tikimybė, kad bus atskleistas bent vienas iš kelių jo padarytų nusikaltimų ir didėja padarius daugiau nusikaltimų. Todėl galima teigti, kad recidyvo latentiskumas yra didesnis už bendro nusikalstamumo latentiskumą.

Taip pat galima situacija, kai asmuo nuteisiamas ir atlieka (pradedą atlikti) kriminalinę bausmę už vėliau padarytą nusikaltimą, ir tik po to atskleidžiamas anksčiau padarytas nusikaltimas. Nors asmuo ir yra padaręs du nusikaltimus ir už abu nuteistas, bet nė vienas jų registruojant nėra vertinamas kaip pakartotinis, vadinasi tokio recidyvo nerodys ir statistikos duomenys.

Apibendrinant visus išdėstytus faktorius, galima teigti, kad recidyvinio nusikalstamumo statistiniai duomenys yra gerokai labiau iškraipyti nei bendro nusikalstamumo, tad jie mažiau patikimi. Recidyvas registruojamas tik baudžiamąja teisine prasme.

Stengiantis išvengti, kad duomenys toliau nebūtų kraipomi, bus prognozuojama remiantis nusikaltimus padariusių asmenų statistika, nesistengiant jos pervesti į nustatytų nusikaltimų statistiką. To visiškai pakanka recidyvo raidos tendencijoms ir pagrindiniams joms įtakos turintiems faktoriams atskleisti.

1.1. Pagrindiniai faktoriai, turintys įtakos recidyvo kaitai

1. Ekonominiai faktoriai

Svarbiausias iš ekonominių faktorių – nedarbas. Jis artimiausiu metu turėtų padidėti dėl nevisiško užimtumo, slaptąjį nedarbą (prastovos, neapmokamos atostogos, darbas negaunant atlyginimų). Šis socialinis reiškinys kelia dirbančiajam tam tikrą grėsmę ir turėtų jį veikti kaip prevencinę priemonę, skatinanti neprarasti darbo, o netekusįjį darbo ji gali paveikti kaip kriminogeninis stimulus siekiant gauti lėšų pragyvenimui ir nusikalstamu būdu (vagystės, plėšimai). Dabartinė socialinė infrastruktūra ypač mažina galimybę gauti darbą asmenims, atlikusiems laisvės atėmimo bausmę; be to, didelė dalis išeinančiųjų iš pataisos darbų įstaigų dar negyveno rinkos ekonomikos sąlygomis (nuteisti iki jų atsiradimo – maždaug iki 1991 m.), todėl yra visiškai neprišaitę prie esamų pokyčių. Esti kita šio reiškinio pusė – daugėja socialiai neapsaugotų asmenų, kurie lengvai gali tapti nusikaltimų aukomis, nes, norėdami įgyti pragyvenimo šaltinį, yra linkę smarkiai rizikuoti (sukčiavimai, prekyba žmonėmis, sąvadaimas).

Rinkos ekonomikos sąlygomis nuolat didėja profesiniai kvalifikaciniai reikalavimai darbuotojams, todėl asmenys, nuteisti laisvės atėmimu, praranda galimybę įgyti ar pakelti savo kvalifikaciją; kartu jie tampa nekonkurentabilūs darbo jėgos rinkoje.

2. Demografiniai faktoriai

Recidyviniam nusikalstamumui ypač didelę įtaką daro socialinio mobilumo procesas. Čia ypač svarbu visuomenėje vyraujančios tendencijos keisti gyvenamąją aplinką. Galima lyginti asmens pasirenkamą aplinką iki nuteisimo ir atlikus bausmę. Didžiausią įtaką asmens sugebėjimui prisitaikyti gyventi laisvėje, resocializuotis daro miesto (kaimo) aplinkos, asmens socialinių ryšių ir veiklos pokyčiai.

Vyresnio amžiaus asmenys, kurie, atlikdami laisvės atėmimo bausmę, praranda turėtą socialinę padėtį bei ryšius, gerokai sunkiau juos atkuria ar užmezga naujus. Tokia padėtis gali paskatinti asmenį toliau daryti nusikaltimus, net jei pirmasis ir buvo atsitiktinio pobūdžio.

Kiti demografiniai faktoriai nėra specifiški ir recidyvinį nusikalstamumą veikia taip pat kaip ir bendrą nusikalstamumą.

3. Teisiniai faktoriai

Recidyvinio nusikalstamumo potencialo daugėjimas grindžiamas tuo, kad į laisvę išeina asmenys, padarę nusikaltimus 1989-1994 m., kai nusikalstamumas didėjo labai sparčiai. Jie paleidžiami anksčiau laiko arba dėl to, kad baigiasi jų laisvės atėmimo bausmės terminas, taip pat paskelbus amnestiją arba patenkinus malonės prašymą ir pan.

Ypač didelę įtaką registruojamam anksčiau padariusių nusikaltimus asmenų skaičiui turi šiuo metu galiojančios bausmių skyrimo taisyklės padarius kelis nusikaltimus (BK 42 str.). Vadovaujantis šiomis taisyklėmis (įstatyme tiesiogiai toks atvejis nėra įvardytas – tai reikėtų laikyti esmine teisine spraga), asmuo, padaręs keletą to paties straipsnio toje pačioje dalyje numatytų nusikaltimų, yra vertinamas kaip padaręs vieną nusikaltimą; jei už ankstesnius nusikaltimus dar nebuvo paskirta bausmė, jie tampa "epizodais". Šios ydingos įstatymo nuostatos ir jo taikymo praktikos numatoma atsisakyti (BK projekto 60 str.). Tai gana smarkiai paveiktų nusikalstamumo statistikos rodiklius: padidėtų tiek bendras, tiek recidyvinis nusikalstamumas; tačiau būtų tiksliau parodyta faktinė nusikalstamumo padėtis ir kartu tai nereikštų jo plitimo. Tai galima būtų laikyti nusikalstamumo apskaitos sistemos pokyčiais.

Baudžiamosios teisės reforma taip pat turėtų įtakos ir vidinei recidyvinio nusikalstamumo struktūrai, nes pertvarkomas pats baudžiamosios teisės recidyvo institutas (BK projekto 30 str.).

Per pastaruosius metus pastebima ryški tendencija griežtinti baudžiamąją atsakomybę (ir įstatymuose numatytą laisvės atėmimo trukmę) gali turėti dvejopą poveikį: daliai asmenų

iš esmės būtų atimta galimybė daryti bendruosius nusikaltimus (ne laisvės atėmimo vietose), įskaitant ir pakartotinius – tai reikštų recidyvo sumažėjimą; vėliau, šiems asmenims grįžus iš įkalinimo įstaigų, dėl didesnio jų atitrūkimo nuo visuomenės (desocializacijos) padidėtų tikimybė, kad jie darys nusikaltimus – tai reikštų recidyvo padidėjimą.

Organizuotam nusikalstamumui užkardyti įstatymo taikomų priemonių kontrolė yra ribota, padaromi pažeidimai atskleidžiami tik atsitiktinai, tos priemonės pritaikomos tik fizinei asmenų kontrolei, menkai paliečiama intelektualiai jų veikla ir ryšiai. Organizuotoms nusikalstamoms grupėms dažniausiai vadovauja asmenys, turintys kriminalinės patirties (dažnai ir recidyvistai baudžiamąja teisine prasme), todėl minėto įstatymo numatytos ir taikomos priemonės jų vadovaujamai veiklai turi mažai įtakos. Didesnė įtaka pasireiškia, kai šiems asmenims prireikia susirasti naujų vykdytojų – dažnai iš recidyvistų. Todėl šis įstatymas daro dvejopą poveikį recidyviniam nusikalstamumui – daliai asmenų šiek tiek apriboja galimybes fiziškai daryti nusikaltimus, bet į jų vietą aktyviai įsitraukia nauji asmenys, kuriais organizuotų nusikalstamų grupių vadovai gali pasitikėti (o tai dažniausiai yra anksčiau nusikaltimus darę asmenys).

4. Laisvės atėmimo įstaigų veiklos trūkumai

Kriminogeniniu požiūriu labai nepalanki padėtis šiuo metu yra Lietuvos pataisos darbų įstaigose: jos perpildytos dėl didėjančio nusikalstamumo, baudžiamosios atsakomybės griežtinimo, laisvės atėmimo įstaigų stokos; įstaigų „gigantiškumas“ lemia tai, kad vienoje įstaigoje bei atskirose jos dalyse atsiduria labai skirtingų kategorijų nuteistieji; esamomis sąlygomis nepakankamai diferencijuojami bei izoliuojami įvairių kategorijų nuteistieji (nėra atsižvelgiama į tokius kriterijus kaip išsilavinimas, polinkiai, interesai, gyvenimo patirtis ir kt.).

Lietuvos įkalinimo įstaigoms būdingas ilgalaikis nuteistųjų suskirstymas į atskiras kategorijas, nekeičiamos režimo sąlygos. Visos šios sąlygos skatina vienu kategorijų nuteistųjų prievartą kitų kategorijų nuteistųjų atžvilgiu, padeda įgyti neigiamos kriminalinės patirties bei įgyti aukštesnę kriminalinę kvalifikaciją, užmegzti naujus socialinius tarpusavio ryšius, sustiprina kriminalines ir apskritai antisocialines nuostatas. Būtent todėl tokie asmenys, išėję į laisvę, savo veiklą gali planuoti kaip kriminalinę.

Galiojantis laisvės atėmimo bausmės atlikimo režimas (ribotas pasimatymų skaičius, jų sąlygos) ardo ilgesniam laikui nuteistųjų socialinius ryšius, kurie sulaiko asmenis nuo desocializacijos.

Padėtis, kai faktiškai įstaigoje esančių nuteistųjų skaičius yra gerokai didesnis negu jose numatytas vietų skaičius, kai kaliniams nesudaromos net būtinausios higienos, sveikatos, psichologinės sąlygos, skatina psichikos sutrikimus ar jų paaštrėjimą.

Asmuo, tokiomis sąlygomis atlikęs bausmę ir išėjęs į laisvę, šiuo metu nesant resocializacijos sistemos, nesugeba įsilieti į visuomenę bei prisitaikyti prie gyvenamosios ir bendravimo aplinkos ar netgi tokią aplinką yra praradęs. Tyrimų duomenimis, apie 8 proc. asmenų socialinius ryšius praranda, atlikdami laisvės atėmimo bausmę, o apie 13 proc. nuteistųjų neturi tokių ryšių ir gyvenamojo būsto jau bausmės atlikimo metu.

Nuteistieji, būdami neužimti, savo natūralų aktyvumą tenkina nelegaliomis priemonėmis (vartoja narkotines, toksines medžiagas, alkoholį, žaidžia azartinius žaidimus, gamina ginklus bei kitus smurtui naudojamus įrankius, žaloja save bei įsivelia į tarpusavio kovas). Dažnai dėl tokių vidaus drausmės pažeidimų jie tik pablogina savo padėtį, be to, įgyja tam tikrų elgesio stereotipų.

Nors tam tikras elgesys laisvės atėmimo vietose gali būti laikomas natūraliu, dėl kurio dar nebūtina taikyti baudžiamosios teisės priemonių (jis lieka latentinis, nes nuteistieji nesikreipia į administraciją), tačiau laisvėje į panašaus elgesio apraiškas paprastai yra reaguojama, jis vertinamas kaip nepriimtinas ar netgi nusikalstamas.

Įkalinimo įstaigoje nepakanka socialinių darbuotojų, psichologų, dėl to nuteistieji negauna reikiamos pagalbos: jiems nepadedama spręsti kylančių problemų, jie neparuošiami šias problemas spręsti laisvėje ne kriminaliniu būdu.

Asmenys, sąlyginai nuteisti laisvės atėmimo bausmėmis ar paleisti iš įkalinimo įstaigų, nuteisti kitokiomis bausmėmis, per menkai ir neveiksmingai prižiūrimi bei kontroliuojami.

Ne laisvės atėmimo bausmės ar poveikio priemonės dažnai taikomos (kontroliuojama) tik formaliai. Priemonės, numatytos taikyti laisvėje esantiems teistiems ar bausmes atliekantiems asmenims, neatitinka galimų realių situacijų, be to, trūksta socialinių paslaugų, kurios padėtų jiems kylančias problemas spręsti ne kriminaliniu būdu.

Kadangi dažnai tokie asmenys kontroliuojami tik formaliai, akivaizdžiai siekiama “pagauti” darant kokį nors pažeidimą, tai dar labiau supriešina juos su teisėsaugos institucijomis, skatina nusivylimą visa teisine sistema bei jos ginamomis socialinėmis vertybėmis, atsiranda polinkis kylančias problemas spręsti jau žinomais (kriminaliniais) būdais ir atmesti bet kokią jiems siūlomą pagalbą (tai dažnai yra laikoma dar viena kontrolės priemone).

Pareigūnų, kontroliuojančių ir prižiūrinčių šių kategorijų asmenis, veikla turi kiekybinių ir kokybinių trūkumų: kiekybiniai trūkumai – santykinai nepakankamas darbuotojų skaičius, netolygus jų ir kontroliuojamų asmenų santykis (VRM PD Kadru skyriaus duomenimis, Vilniaus ir Kauno policijoje trūksta darbuotojų, Šiauliuose, Panevėžyje – jų per daug); kokybiniai – nepakankamas ir vienpusiškas atitinkamų tarnybų darbuotojų parengimas: jiems trūksta psichologinio, socialinio pasirengimo bei atitinkamos kompetencijos spręsti kontroliuojamų asmenų problemas, suteikti jiems pagalbą, o ne tik nubausti.

5. Kultūriniai faktoriai

Šiuo metu visuomenei, ypač jaunimui, būdinga sumenkinti nusikalstamo elgesio reikšmę, jį fetišuoti, netgi laikyti tam tikru gyvenimo tikslu, geriausiu būdu patenkinti savo poreikius, prestižo simboliu. Asmens teistumas (tai kad asmuo pateko teisėsaugos institucijų akiratin) tokiu atveju imamas vertinti kaip jo veiklos nesėkmės, atsitiktinumo rezultatas.

Kita visuomenės dalis linksta “nurašyti” asmenis, patekusius į teisėsaugos institucijų akiratį – ne tik teistus, bet ir tebuvusius įtariamaisiais ar kaltinamaisiais. Jiems iš karto prilydoma nusikaltėlio etiketė. Toks asmuo yra išstumiamas iš socialios aplinkos, tad kaip alternatyva įsivertinti ir patenkinti savo poreikius jam lieka tik kriminalinė veikla.

Dėl masinės kultūros antplūdžio nuvertinamos tradicinės kultūros vertybės, jas pakeičia įvairios subkultūros, kurios formuojasi tiek esančių laisvėje, tiek ir įkalinėtų asmenų terpėje. Įkalinimo įstaigų subkultūros, asmenų tarpusavio elgesio standartai perkelti už įkalinimo įstaigų sienų. Dažnai asmuo, grįžęs į laisvę, patenka į tokios pačios subkultūros aplinką ir, norėdamas įvertinti savo statusą, iškovoti geresnę padėtį, yra priverstas daryti naujus nusikaltimus.

6. Socialiniai faktoriai

Šiuo metu visuomenė itin sparčiai skaidosi į sluoksnius, izoliuojasi ir susvetimėja. Per tą laiką, kai potencialūs recidyvistai nuteisti atlieka kriminalinę bausmę, socialiniai santykiai gerokai pakinta. Išėję į laisvę, jie gana greitai praranda gyvenimo kokybę (įskaitant socialinius ryšius, galimybes patenkinti savo poreikius – bent jau buvusiu lygiu) ir išstumiami iš įprastos aplinkos.

Dabar paplitęs mąstymo stereotipas, kad kriminaline bausme baustas ar netgi su teisėsaugos institucijomis susidūręs asmuo (pvz., kaip įtariamasis ar kaltinamasis) yra nepataisomas nusikaltėlis. Jis tam tikra prasme visuomenės atmetamas – tai pasireiškia papildomų sunkumų, kliūčių sudarymu įvairiose jo gyvenimo sferose. Kadangi toks priešiškas paprastai yra užslėptas, asmuo negali apsiginti nuo jo teisinėmis priemonėmis, todėl dažnai renkasi nelegalų būdą patenkinti savo poreikius. Čia gana ryškiai pasireiškia stigmatizacijos efektas.

7. Politiniai faktoriai

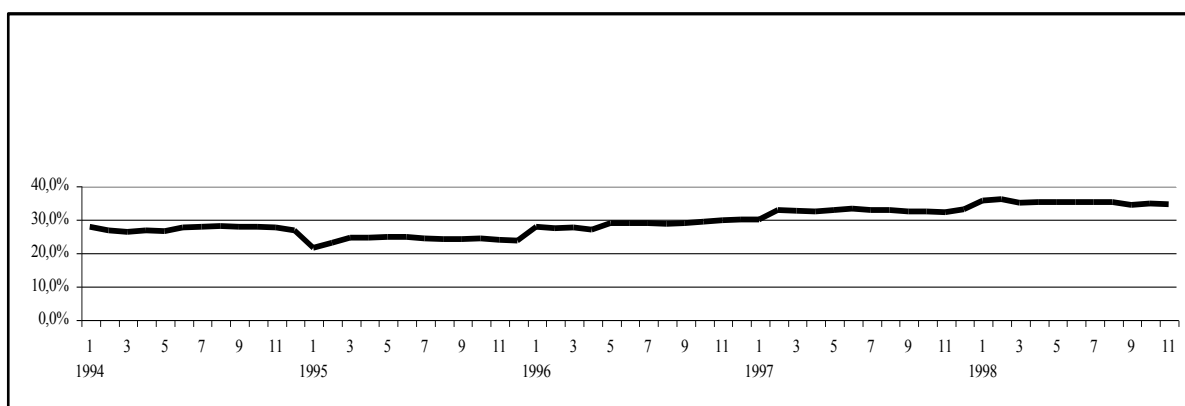
Teisinės bei penitencinės sistemų reformos, taip pat teisėsaugos institucijų veiklos reforma dažnai yra gerokai politizuojama. Nors pagal teisinės reformos metmenis ir numatoma penitencinės sistemos reforma, tačiau ji yra labiau “kosmetinio”, formalaus pobūdžio, iš

tikrųjų nekeičianti pačios sistemos esmės (požiūrio į nuteistuosius, pataisos įstaigų darbuotojų santykių su jais). Bet kokie reformos veiksmai šia kryptimi yra daugiau tik įrankis politiniams žaidimams. Dažnai visuomenę bandoma nuraminti parodomaisiais renginiais (mokomieji masinių riaušių malšinimai įkalinimo įstaigose pateikiami kaip visuomenės saugumo garantas bei pataisos įstaigų veiklos efektyvumo įrodymas), nuosprendžiais. Tokiais veiksmais bandoma išvengti problemos, ji ne sprendžiama, o tik atidedama.

Vis dažniau politinėms akcijoms yra naudojami masiniai kultūriniai renginiai, kurie nėra tinkamai organizuojami. Tai ypač pastebima politines kampanijas vykdant įkalinimo įstaigose.

1.2. Recidyvinio nusikalstamumo kiekybiniai ir kokybiniai pokyčiai

Toliau pateikiami recidyvinio nusikalstamumo proc., palyginti su bendru atskleistų nusikaltimų skaičiumi, bei pakartotinai padariusių nusikaltimus asmenų proc. tarp nustatytų nusikaltimus padariusių asmenų.

Nusikaltimų, padarytų anksčiau nusikaltusių asmenų, palyginti su atskleistais nusikaltimais, proc.

Asmenų, anksčiau padariusių nusikaltimus, tarp visų nustatytų 1994-1997 m. padariusių nusikaltimus asmenų yra nuo 21,5 iki 24 proc. 1999 m., atsižvelgus į esamas tendencijas ir į išnagrinėtus faktorius, anksčiau nusikaltusių asmenų padarytų nusikaltimų dalis tarp atskleistų nusikaltimų turėtų sudaryti apie 36 proc. Faktinis recidyvas padidėtų 5 proc.

Recidyvinis nusikalstamumas, palyginti su bendru kriminalinių nusikaltimų skaičiumi, sudaro apie 40 proc., numatomas jo augimas turėtų būti mažesnis už bendro recidyvo augimą ir siektų apie 3 proc.

1.3. Recidyvinio nusikalstamumo dalis tarp atskirų rūšių nusikalstamumo

Analizuojant turtinius nusikaltimus, pastebima didėjanti recidyvinio nusikalstamumo dalis. Tarp turinčių teistumą asmenų (1995-1997 m.) recidyvas padidėjo nuo 20,7 iki 29,3 proc.; turinčių ar turėjusių teistumą asmenų – atitinkamai nuo 33,9 iki 43,3 proc. Vagystės sudaro apie 82 proc. turtinių nusikaltimų, tad santykinė recidyvinio nusikalstamumo dalis beveik atitinka turtinių nusikaltimų santykinę recidyvo dalį, plėšimų – atitinkamai nuo 42,5 iki 55,2 proc. Analizuojant turto prievartavimo atvejus, pastebimos priešingos tendencijos – recidyvas sumažėjo nuo 33,3 iki 25,0 proc. ir nuo 48,2 iki 37,0 proc.; sukčiavimų – padidėjo nuo 18,2 iki 27,9 proc. ir nuo 29,1 iki 39,4 proc.

Analizuojant turtinius nusikaltimus, pastebima, kad daugkartinio recidyvo (du ir daugiau teistumų) dalis padidėjo nuo 33,6 iki 39,9 proc., turto prievartavimo nusikaltimų šios tendencijos dar ryškesnės – nuo 22,2 iki 43,5 proc. Struktūriniu požiūriu plėšimų ir sukčiavimų daugkartinio recidyvo (du ir daugiau teistumų) dalis yra apie 10 proc. didesnė, o tarp turto pasisavinimo ir iššvaistymo – apie 10 proc. mažesnė nei tarp bendro turtinių nusikaltimų skaičiaus.

Nusikaltimų asmeniui recidyvo dalis yra gana stabili, išskyrus išžaginimą padariusius asmenis. Tarp padariusių tyčinį nužudymą, turinčių teistumą asmenų dalis sudaro apie 25,5 proc., turinčių ir turėjusių teistumą dalis sudaro apie 40,5 proc., tarp padariusių sunkius kūno sužalojimus – atitinkamai apie 25,0 ir 45,0 proc. Tarp asmenų, padariusių išžaginimus, pastebimos recidyvo mažėjimo tendencijos: turinčių teistumą asmenų sumažėjo nuo 35,4 iki 25,0 proc., o turinčių ar turėjusių teistumą – nuo 44,4 iki 36,9 proc.

Tarp asmenų, padariusių tyčinį nužudymą, asmenų, turinčių tik vieną teistumą, padaugėjo nuo 46,8 iki 56,8 proc., o asmenų, turinčių tris ir daugiau teistumų, – nuo 23,9 iki 29,7 proc. Tarp asmenų, padariusių sunkius kūno sužalojimus, sumažėjo asmenų, turėjusių tik vieną teistumą, – nuo 51,7 iki 43,6 proc., o ypač padaugėjo asmenų, turėjusių du teistumus. Tarp asmenų, padariusių išžaginimą, padaugėjo asmenų, turinčių tik vieną teistumą – iki 61,9 proc.

Chuliganizmo recidyvo dalis padidėjo apie 7 proc.: iki 29 proc. asmenų, turinčių teistumą, ir iki 40 proc. asmenų, turinčių ar turėjusių teistumą. Taip pat sparčiai daugėja asmenų, turinčių ne vieną teistumą: tris ir daugiau teistumų turinčių asmenų padaugėjo nuo 11,1 proc. iki 18,0 proc.

Tarp asmenų, padariusių **nusikaltimus, susijusius su narkotikais** (LR BK 232¹-239⁹ str.), turėjusių teistumą asmenų proc. padidėjo nuo 28,5 iki 36,0, o asmenų, turinčių ar turėjusių teistumą, – nuo 45,6 iki 55,2 proc. Taip pat sparčiai daugėja asmenų, turinčių ne vieną teistumą, tris ir daugiau teistumus turinčių asmenų padaugėjo nuo 9,6 iki 27,1 proc.

Analizuojant minėtų nusikaltimų specifinį recidyvą, galima išskirti tam tikrus dėsningumus ir tendencijas. Turtinių nusikaltimų specifinis recidyvas (tik asmenys teisti už vagystę, plėšimą ar turto prievartavimą) pagal nuteistus asmenis padidėjo nuo 17,2 iki 25,2 proc., nusikalstamumo asmeniui (tyčinis nužudymas, sunkus kūno sužalojimas ir išžaginimas, kai bandoma pasikėsinti) sumažėjo nuo 6,2 proc. iki 2,8 proc.; chuliganizmo – sumažėjo nuo 5,2 iki 3,7 proc.

Vertinant išanalizuotus faktorius, turinčius įtakos nusikalstamumui, galima daryti šias prognozes dėl recidyvinio nusikalstamumo struktūrinių pokyčių. Turėtų didėti bendro recidyvinio nusikalstamumo santykinė daugkartinio recidyvo dalis – 1999 m. apie 3 proc. Vertinant recidyvinio nusikalstamumo intensyvumo duomenis (po kiek laiko asmuo padaro naują nusikaltimą), išskirtini šie dėsningumai ir tendencijos. Pakartotinių nusikaltimų asmeniui per vienerius metus po laisvės atėmimo baudmės atlikimo padaroma nuo trečdaliu iki pusės, bet išžaginimų ši dalis sudaro nuo pusės iki dviejų trečdalių. Šiuo metu pastebima sparti nusikalstamumo, susijusio su narkotikais, intensyvumo struktūros kitimo tendencija, nusikaltimų, padaromų per pirmuosius metus po laisvės atėmimo baudmės atlikimo, dalis sumažėjo nuo pusės iki trečdaliu-ketvirtadalio. Turtinių nusikaltimų ši dalis sudaro apie 55 proc. ir išlieka stabili.

Pastebimos tendencijos, kad recidyvinis nusikalstamumas sparčiausiai didėja dėl tų asmenų, kurie buvo atleisti nuo bausmės prieš terminą, o ypač dėl atleistų amnestijos ar kt. pagrindais. Šių abiejų kategorijų asmenų dalis jau yra šiek tiek didesnė už iki galo atlikusių bausmę asmenų dalį tarp asmenų, padarančių pakartotinius nusikaltimus. Šios neigiamos tendencijos artimiausiu metu smarkiai nepasikeis, jei nebus skubiai pradėtos įgyvendinti naujos alternatyvių bausmių bei laisvės atėmimo bausmes atlikusių (ar atleistų prieš terminą ar kt. pagrindais) asmenų priežiūros priemonės (probacija).

Išvados

1. Faktinis recidyvas turėtų padidėti apie 5 proc. ir tarp atskleistų nusikaltimų jis turėtų sudaryti apie 36 proc.
2. Struktūros pokyčiai: turėtų didėti recidyvinio nusikalstamumo santykinė daugkartinio recidyvo bei asmenų, padarančių nusikaltimus atleidus nuo bausmės anksčiau termino ar dėl amnestijos, dalys.
3. Sparčiausiai turėtų didėti chuliganizmo bei nusikaltimų, susijusių su narkotikais, recidyvas. Toliau turėtų didėti turtnių nusikaltimų specifinis recidyvas.
4. Siekiant sumažinti recidyvinį nusikalstamumą tarp asmenų, atlikusių laisvės atėmimo bausmę, reikėtų pataisos ir auklėjimo darbų įstaigose padidinti socialinių darbuotojų bei psichologų skaičių, sparčiau rengti ir įgyvendinti naujas, netradicines nuteistųjų resocializacijos programas, kuo greičiau jas įteisinti kaip bandomąsias atskirose įstaigose, kad galima būtų sukaupti patirties, atrinkti veiksmingiausius metodus ir taikyti juos ateityje.
5. Stengiantis sumažinti recidyvą tarp teistų asmenų, esančių laisvėje (atlikusių bausmę, lygtinai nuteistų, atleistų nuo bausmės anksčiau termino ir kt.), būtina: jų atleidimą nuo bausmės susieti su jų įsitraukimu į aktyvią prosocialią veiklą; įvesti (netgi kaip eksperimentą) naujas jų priežiūros, kontrolės bei jiems taikomų priemonių formas, alternatyvias bausmes.

LITERATŪRA

1. **Lietuvos Respublikos** baudžiamasis kodeksas.
2. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo kodekso projektas.
3. **Lietuvos Respublikos** Seimo 1998 m. birželio 25 d. nutarimas Nr. VIII-810 "Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo".
4. **Nusikalstamumas** ir teisėsaugos institucijų veikla. Statistikos departamentas prie LRV. – V., 1998.
5. **Teismų departemento** prie Teisingumo ministerijos ataskaitos (Baudžiamųjų bylų nagrinėjimo I instancijos teisme (įskaitant sumarinį procesą)) už 1995, 1996, 1997 metus.
6. **Vidaus reikalų** ministerijos Informatikos ir ryšių departamento ataskaitos: Duomenys apie nusikalstamumą Lietuvoje (Forma 1-Ž); Duomenys apie asmenis, padariusius nusikaltimus Lietuvoje (Forma 4 F) už 1994, 1995, 1996, 1997, 1998 metus.
7. **Prognostisches** Szenar der mittelfristigen Kriminalitätsentwicklung in der Slowakischen Republik. – Bratislava, 1996. 36 s.
8. **Аванесов Г. А.** Теория и методология криминологического прогнозирования. – Москва, 1974. 333 с.
9. **Клейменов М. П.** Уголовно правовое прогнозирование. – Томск, 1991. 167 с.
10. **Кудрявцев В. Н.** Генезис преступления: опыт криминологического моделирования. – Москва, 1998. 215 с.

Prognosis of recurrent crime perspectives on 1999-2000 years

Saulius Starkus, science assistant

Rokas Uscila, science assistant

Law Academy of Lithuania

SUMMARY

The present paper analyses recurrent crime and makes the forecasts of its development. To make the forecasts extrapolation and expert estimation methods are applied in this work. Extrapolation method lays preliminary forecasts while expert estimation method develops them more precisely. Expert estimation method analyses the factors that have the biggest influence on recurrent crime.

In 1999, recurrent crime should increase by 5 % while in 2000 this increase should fall down. Cases of multiple recidivism are likely to occur more frequently. Recurrent crime mostly increases because of the persons who have not finalized their term of punishment. If penitentiary system is not reformed soon, this tendency could increase by an even larger scale in the future.

